

ВАРДГЕС ПОГОСЯН,

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Слов'янського державного педагогічного університету,
Слов'янськ

Модернізація як чинник збереження соціального гомеостазу

Abstract

Proceeding from the concept of local civilizations, idea of variability and the theory of functioning of complex systems the author considers modernization as a factor of stability of social system. Macro-sociological discourse and a retrospective view allow presenting modernization as a normative category of historical sociology, on a level with evolution, revolution and convergence.

Different societies have rather homogeneous technological equality, but socio-cultural component of a concrete society is constant and unique. It also causes specificity and dynamics of transformations of society, being the kind of genetic protection. The stability of socio-cultural components became reflection of the general historical tradition in the decision of problems of interactions between civilizations. A socio-cultural constant of a concrete society, as a system generating component, aspires to keep a homeostasis, being the condition of relative stability of a society. Social modernization in this case acts as a reflection of social system on exogenous influence. Keeping stable the own matrix base, the system makes partial modernization, correcting certain parameters notable for backlog, in order to enhance own stability and viability.

У рамках теорії соціально-історичного процесу як єдності багатоманіття й нерівномірності розвитку окремих суспільств дослідники на всіх етапах розвитку соціального знання відзначали спільність фундаментальних характеристик усіх учасників процесу (Г.Гегель, К.Маркс). Прихильники ідеї циклічності історичного процесу (Д.Віко, Т.Моммзен, Е.Меєр) спостережувану подібність стадій інтерпретували як вияв сутності історії, що

найповніше втілюється в історіософських концепціях соціально-історичного прогресу як варіантах лінійного глумачення його (М.Кондорсе, Г.Спенсер, О.Конт, Ф.Фукуяма). До них належить і коваріантна модель всесвітньої історії (К.Ясперс), відповідно до якої чимало суспільств розвиваються самостійно, але час від часу характеристики їхнього розвитку синхронізуються й спостерігаються одночасні якісні зміни. Урівноважуючи крайності світ-системного аналізу І.Валерстайна, який звів національні соціуми до еманцій світової системи, В.Каволіс висловив ідею стосовно ймовірності породження світоцілісності окремими цивілізаціями як локальними соціокультурними системами. Р.Бенедикс відзначав здатність кожного суспільства зберігати історично сформовані соціальні структури, котрі в багатьох випадках виявляються надзвичайно усталеними й важко піддаються руйнації. Близьким до цієї ідеї є підхід Н.Лумана, який розглядає окремі соціальні системи як аутопоетичні (самовідтворювані).

За всього плюралізму сучасних підходів і поліпарадигмальності в інтерпретаціях соціально-історичного процесу, на думку автора, найбільшу цілісність, системність й адекватність має цивілізаційний підхід (М.Данилевський, О.Шпенгер, А.Тойнбі, Ф.Бродель, С.Гантингтон), ґрунтований на принципі “самодостатності” локального розвитку та унікальності форм окремих суспільств. Згідно із цивілізаційною парадигмою учасники всесвітньо-історичного процесу взаємодіють одне з одним, хоча й різною мірою на різних етапах своєї історії, і ця взаємодія впливає на специфіку розвитку окремих суспільств.

Із цим положенням цілком корелює теорія комплексності, запропонована для аналізу динамічних і самоорганізовуваних систем, зокрема й суспільства (Дж.Сміт, К.Дженіс, Дж.Урі, Б.Гайнц) (див., напр.: [Урґу, 2005]). Комплексні системи виникають у процесі взаємодії простих елементів і складаються з великої кількості елементів. Агенти комплексної системи діють у конкретному навколишньому середовищі, демонструючи свою здатність пристосовуватися до змінюваних обставин. У рамках цієї теорії можна виокремити такі особливості складних систем, до яких дослідники відносять і суспільство:

- 1) події та елементи впливають одне на одне;
- 2) малі причини зумовлюють великі наслідки;
- 3) зміни можуть бути катастрофічними в період трансформації систем.

Найвагомішим внеском у формування адекватної картини сучасного світу, на думку автора, є таке положення теорії комплексності, що розв’язує дилему універсальності й унікальності суспільного розвитку: при проходженні поворотних точок (біфуркацій) у комплексних системах формується особливий патерн дій і розвитку (див.: [Фомичев, 2007: с. 5]).

Російський дослідник В.Ігнат'єв, відзначаючи, зокрема, слабку розробленість поняття окремого соціального організму й регіональної системи таких соціальних організмів, наполягає на тому, що відповідно до сучасних уявлень про механізм розвитку надскладних, комплексних соціальних систем, інтегрована теорія всесвітнього соціально-історичного процесу має

спиратися на тлумачення його як самоорганізаційної цілісності, що складається із низки самоорганізовуваних цілісностей [Игнат'єв, 2006: с. 222].

Це положення підводить до проблеми вивчення генетичних засад формування (цивілізаційних матриць) локальних суспільств і регіональних цивілізацій, механізмів забезпечення самодостатності існування специфічних видів соціальних організмів, стійкості їх до модифікацій і деформацій з боку внутрішніх криз і потрясінь і з боку зовнішнього впливу. Зовнішній (екзогенний) причинний вплив має місце в момент “зіткнення” або “діалогу” цивілізацій: торгівлі, міграції населення, війн, подорожей, розвитку засобів масової комунікації тощо, в процесі яких відбувається поширення інновацій, у тому числі імпорт їх у певне суспільство ззовні, що, своєю чергою, слугує одним із найважливіших механізмів соціальних змін.

Соціальні зміни спричинюють інновації таких типів:

- нові технології (військового, економічного, наукового плану);
- культурні нововведення (нові вірування, цінності, ідеологічні конструкції);
- нові форми соціальної структури.

Під час обговорення екзогенних (зовнішніх) аспектів соціальних взаємодій неможливо оминати питання соціальної модернізації, що його можна подати як проблему інноваційних привнесень, можливості адаптації нововведень до локальних традицій, обсягу запозичень і масштабу поширення їх у конкретному суспільстві. Саме здатність суспільств запозичувати технології, практики, інститути, культурні моделі виступає як передумова пришвидшення соціального прогресу і підвищення їхніх адаптивних ресурсів у процесі пристосування до нових реалій.

Конкретно-історичні дослідження випадків навмисного, очевидного й систематичного копіювання і вибіркового включення в локальні системи інституціональних практик та ідей, запозичених за кордоном, дають підстави говорити про значимість впливів, імпорту технологій та інституціональних моделей у національних контекстах процесів модернізації. Адже справжня соціальна модернізація, відповідно до поставлених цілей і власних значень, національна а priori й не має нічого спільного із “залученням до цивілізації-еталона”, під яким криється, власне, встановлення банальних колоніальних відносин. Назагал модернізаційна парадигма передбачає аналіз на локально-національному рівні; оперування ендегенними змінними, такими як соціальні інститути й культурні цінності; позитивне оцінювання самого процесу модернізації як прогресивного і перспективного, що істотно розширює потенціал людських можливостей та екологічну нішу власного етносу.

Сформована значною мірою під впливом еволюціонізму і функціоналізму, модернізаційна парадигма пройшла тривалий шлях удосконалення. Різноманітні теоретико-методологічні моделі зорієнтовують на висвітлення тих чи тих аспектів модернізації. У класичних теоріях модернізації сам процес потлумачували як перехід від традиційного до сучасного суспільства і розглядали зазвичай як “раціоналізацію” (М.Вебер, Г.Алмонд, С.Верба), “вестернізацію” чи “європеїзацію” (С.Ліпсет, Д.Лернер, М.Леві, Г.Алмонд та

ін.). У сучасних варіантах теорії модернізації поняття модернізації та вестернізації розводять; визнають різноманітні шляхи розвитку: вестернізація без модернізації, модернізація без вестернізації, модернізація навздогін (С.Гантингтон). В основу технологічно-конвергенціоністської моделі (П.Штомпка) покладено гіпотезу, згідно з якою домінантна технологія, що має власну іманентну логіку розвитку, що її приводить у дію послідовність відкриттів та інновацій, зумовлює специфічні форми соціальної організації. Передбачається, що новітні технології рано чи пізно спричиняться до виникнення синдрому сучасності, що виражається в посиленні подібності, однорідності різних суспільств і згладжуванні місцевої специфіки. Прихильники цієї моделі виходять із того, що технологічний прогрес може перетворити традиційне суспільство шляхом генерування змін в установках і поведінці, створення нових ціннісних орієнтацій. Інерція історичного контексту, можливості “іmunних” відповідей з боку традиційного середовища, роль соціокультурної складової конкретного суспільства цією моделлю недооцінюються. Модель структурно-функціональної диференціації (Н.Смелзер) розширює аналітичний обрій, потлумачуючи процеси структурної й функціональної диференціації як немінучі та природні. Однак ця модель також хвибує на певну прямолінійність, бо підґрунтя її, подібно до попередньої, становить чітке теоретичне уявлення про результат модернізації, яке не передбачає збереження елементів традиційних структур.

У ракурсі цього дослідження видається за доцільне використання адаптаційної моделі як такої, що найбільшою мірою відповідає завданню реконструкції механізмів міжцивілізаційного запозичення. Підґрунтя цієї моделі становить еволюціоністська гіпотеза щодо варіативності й пристосування як оптимального способу виживання і розвитку суспільств. Модернізація, згідно з цією моделлю, дає змогу соціальній системі краще адаптуватися, діяти ефективніше, задовольняти різноманітні потреби більшої кількості людей і на вищому рівні. Передумовою модернізації при цьому є співіснування різних суспільств, що вможливує порівняння в рамках компаративного аналізу. Відсталі у розвитку суспільства, зіставивши власні параметри з характеристиками розвиненіших суспільств або вступивши в контакт із більш розвиненими суспільствами чи культурами, мусять модернізуватися, щоб не зазнати поразки у змаганні з тими, що їх випередили, не стати залежними від них, зрештою, щоби поліпшити свою якість життя. При цьому в рамках даної моделі модернізація не обов'язково веде до позитивних результатів; вибіркова трансплантація культурних елементів може не спричинятися до заміни традиційних інститутів, але мати як наслідок їхнє погіршення, деформацію, а подекуди — й утворення найрізноманітніших культурних і соціальних аномалій. До того ж можливі випадки традиціоналістської націоналістичної реакції й відторгнення запозичень за деякий час після їх запровадження. Понад те, як доводить практика, запозичення інновацій не завжди супроводжується перенесенням їхніх системних ознак, тобто місця і ролі, що їх вони мають у системі культури-донора.

Причини цього, на думку автора, лежать у самій природі соціальної системи, як саморегульовального, здатного до саморозвитку і самодостатнього соціального організму.

Інновації, або, інакше, фундаментальні відкриття, являють собою нову комбінацію відомих культурних елементів чи комплексів — матеріальних, концептуальних, ідеологічних і духовних. Фундаментальне відкриття, здійснене в країні піонерської модернізації, дає змогу суттєво розширити екологічну нішу власного етносу, виводить таку країну на рівень лідера-гегемона.

Перед рештою країн-акторів постає питання не просто конкурентоспроможності, але, першою чергою, виживання, життєздатності функціональної системи як такої. Звідси випливає необхідність у найстисліші терміни змінити той параметр системи, в якому наявне відставання стосовно країни-гегемона, тобто необхідність модернізації. Останню в такому контексті можна визначити як прискорений розвиток навздогін, здійснюваний суто шляхом адміністративного регулювання, спрямований на швидке досягнення стратегічних результатів, органічне коригування параметрів, за якими є відставання, з метою забезпечення сталості соціальної системи перед впливом екзогенних чинників. Деталізований виклад цієї аргументації в рамках висловлюваної гіпотези автор наводить у монографії “Соціальна модернізація: стратегія виживання” [Погосян, 2009].

Комплексні системи мають не лише намагатися вижити, їм також слід адаптуватися до змін середовища і розвиватися, вони потребують здатності до гомеостазу (сталості), щоби зберігати стабільність й існувати. Будь-яка соціальна система перебуває в тісному зв'язку із зовнішнім світом, який істотно впливає на процеси, що в ній відбуваються. Разом із тим кожна система як гомеостатична може існувати лише у певних умовах, що є вельми обмеженими. Кожна гомеостатична система має чотири діапазони функціонування:

1. Оптимальний стан, тобто стан, до якого система тяжіє у сталому динамічному режимі.
2. Діапазон благоденства, тобто стан, в якому система може перебувати безмежно довго. У діапазоні благоденства регуляційні сигнали настільки слабкі, що можуть перебувати нижче за поріг чутливості, а інерційність така, що система в змозі лише асимптотично наблизитися до оптимального стану.
3. Діапазон гомеостазу, тобто стану керованої зміни.
4. Діапазон виживання, тобто стан слабкокерованих змін [Дубатовка, 2002].

Ключовою характеристикою соціальної системи є сталість, причому йдеться не лише про суто пасивні форми сталості — тривкість, збалансованість, гомеостаз, а й про її активні форми — надійність, виживання, адаптивність, здатність до самозбереження і саморозвитку.

Гомеостатичні (сталі) системи мають такі властивості:

- Нестабільність: система тестує, яким чином їй ліпше пристосуватися.
- Прагнення рівноваги: вся внутрішня, структурна й функціональна організація системи сприяє збереженню балансу.
- Непередбачуваність: результативний ефект від певної дії часто-густо може відрізнятись від очікуваного.

Будь-яка система є сталою, структурно конструюючись зі стабілізаційного начала більш-менш сталих констант і володіючи мінливими змінними складниками. За всієї відносно гомогенної технологічної рівності саме соціокультурна складова константа конкретного суспільства є унікальною. Вона також зумовлює специфічність і динаміку трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві, і є своєрідним захисним началом.

Сталість соціокультурної компоненти є відображенням універсальної історичної традиції у розв'язанні проблем цивілізаційної взаємодії: підпорядкування будь-яких запозичень, навіть культурних і духовних, цілям і завданням національного існування в історії.

Реформа Карла Мартела VIII століття прислужилася підґрунтям для формування і розвитку феодалних відносин у Європі. Здійснена франками військова модернізація за арабським зразком мала мобілізаційний характер (пришвидшені темпи; конфлікт із церквою, в якій відбирали земельні володіння). Вона включала зміну економічної системи і відповідні інституціональні перетворення, але не змінила й не ставила собі за мету змінити соціокультурні підвалини франкського суспільства (релігію, побут, уклад життя, самоідентифікацію тощо) і, тим паче, залучити його до арабського халіфату. Запозичення буддизму з Індії не привело до "індіанізації" Китаю, який спромігся адаптувати буддизм під китайські цілі й завдання існування в історії. У VII столітті вже Японія імпортувала китайську культуру, але також підпорядкувала її основам локальності японської цивілізації. В усіх історичних фазах своєї взаємодії із зовнішнім світом і китайська, і японська культура зберігали свій самобутній характер [Погосян, 2008: с. 99–122].

Для пояснення результативних процесів інноваційних привнесень і формування нового соціетального контексту буде продуктивним використовувати концепцію парціальної (часткової, фрагментарної) модернізації, ґрунтованої на ідеї обопільного впливу і взаємозумовленої трансформації імпортованих інновацій та ендогенних традицій. "У багатьох суспільствах, — писав автор концепції А.Рюшмеєр, — модернізовані й традиційні елементи сплітаються у вигадливі структури... Якщо давати формальне визначення, то часткова модернізація являє собою такий процес соціальних змін, що веде до інституціоналізації в тому самому суспільстві відносно модернізованих соціальних форм і менш модернізованих структур... За певних обставин модернізація засобів, ролей, організацій і норм може зайти дуже далеко, а віра й ціннісні орієнтації залишаються незмінними" [цит. за: Побежников, 2005: с. 310–311].

Симбіоз упроваджених у традиційний контекст інноваційних екзогенних елементів, що втратили в ньому здатність функціонувати як раціональні, з одного боку, а з іншого боку — ендогенних немодернізованих елементів, традиційне функціонування котрих також блокувалося, сам автор концепції розглядав як малопродуктивний. Таким чином, в оригінальній своїй версії ситуаційно зорієнтовану парціальну модель можна тлумачити як приватний, субоптимальний випадок лінійної моделі модернізації. Між тим модернізація, перетворюючи параметр системи, що потребує коригування, не стає всеохопною внаслідок впливу соціокультурної складової цивілізаційної матриці, про що побічно згадує сам А.Рюшмеєр.

Зовсім інше трактування фрагментарної, парціальної модернізації пропонують російські дослідники А. Богатуров і А. Виноградов у рамках розроблювальної ними концепції анклавно-конгломератного суспільства. Відповідно до неї, анклави, котрі можуть бути як ендегенними інноваціями, що випливають із логіки власного розвитку, так і екзогенними новаціями, розглядаються як сталі одиниці суспільства-конгломерату. Автори концепції стверджують, що “середовище може намагатися поглинути анклав шляхом поширення на нього властивих зв’язків. Але анклав може успішно пручатися їй, заразом сприяючи набуттю суспільством складнішої структури. Така структура може дати змогу суспільству, з одного боку, адаптувати досягнення техногенної цивілізації, а з іншого — зберегти умови для відтворення архаїчних трудових мотивацій таким чином, що останні у поєднанні із сучасною технікою дадуть економічний ефект, що перевершуватиме той, що можливий у країні походження цієї техніки завдяки характерному для неї ставленню до праці і виробництва” [Богатуров, Виноградов, 2002: с. 126].

Наведений у цій статті аналітичний матеріал дає підстави зробити певні висновки.

Процеси культурного запозичення й освоєння інновацій набували в історії людства різноманітних форм, різноманітними також були обсяги привнесень, їхній сутнісний зміст, подальше використання в суспільній практиці, мотивація перетворень. Дані матричної культури, відображені в колективній свідомості людей, виявляються як етнокультурні специфічні риси, які властиві лише цьому народу і впливають на вектор розвитку суспільства, визначаючи способи використання запозичених фундаментальних відкриттів, рівень поширення інноваційних привнесень, прийняття чи відторгнення екзогенних культурних нововведень. Соціокультурна складова константа конкретного суспільства, яка є системотвірною компонентою, прагне збереження гомеостазу, стану відносної стабільності суспільства. Соціальна модернізація у цьому разі виступає як рефлексія соціальної системи на екзогенний вплив. Зберігаючи власне матричне ядро, система здійснює часткову модернізацію, коригування певних параметрів, у яких є відставання, з метою підвищення власної сталості й життєздатності.

Абстрагуючись від різночитань поняття модернізації на тих чи тих етапах становлення західної науки (за доби модерну і постмодерну), макросоціологічний дискурс й історіософська ретроспектива дають можливість уявити її як нормативну категорію історичної соціології, поряд із категоріями еволюції, революції та конвергенції, як невіддільну складову соціально-історичного процесу, спрямовану на подолання відставання задля забезпечення сталості соціальної системи перед впливом екзогенних та ендегенних чинників.

У процесі культурного розвитку людства не можна відкидати силу ідей та інновацій, що долають національні кордони. Жодне суспільство не може залишитися осторонь дії екзогенних чинників. Але ідеї, інститути й технології мають бути пристосованими до ендегенного етносу. Таке бачення проблеми змушує звернутися до адаптивної моделі парціальної модернізації, яка порівняно з іншими моделями обсяжніша й більш емпірична і дає змогу адекватніше описувати складні взаємовідносини між традицією і но-

вацією, що супроводжуються взаємовпливами, трансформаціями, конструюванням химерних симбіотичних агрегатів.

Література

Богатуров А.Д., Виноградов А.В. Анклавно-конгломератний тип розвитку. Опыт транссистемной теории // Восток–Запад–Россия. — М., 2002. — С.109–128.

Дубатовка О.В. Особенности формирования “точек роста” в рамках региональной системы // Материалы Всероссийской научно-технической конференции “Наука и образ — 2002”. — М., 2002.

Игнатъев В.И. Интеграционная социология исторического процесса: (Версия фундаментальной историко-социологической теории) // Социально-гуманитарные исследования. — Новосибирск, 2006. — Вып.3. — С. 219–236.

Побережников И.В. Диффузионные механизмы как фактор модернизации власти и общества: теоретико-методологические аспекты // Уральский исторический вестник. — Екатеринбург, 2005. — № 10–11. — С. 302–314.

Погосян В.Г. Межцивилизационные заимствования: традиции и инновации в историко-философском дискурсе // Цивилизация: от локального к глобальному Граду. — Донецк, 2008. — С. 99–122.

Погосян В.Г. Социальная модернизация: стратегия выживания. — М., 2008.

Фомичев П.Н. Социологическая теория и методология комплексности глобального // Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11: Социология. — М., 2007. — № 1. — С. 3–11.

Urry J. The complexities of the global // Theory, Culture and Society. — Cleaveland, 2005. — Vol. 22. — № 1. — P. 10–18.